

větším lyrickým talentem naší generace“) bylo takovou zárukou. Tato symbióza jako by vládla tajemstvím „čisté“ (ve smyslu „absolutní“) poezie, která je s to – jak ukázala *Mstivá kantiléna* – lyricky přetavit i nejžhavější materiál, zvládnout i společenskou tematiku ryze poetickými prostředky. Poetika náznaku, neurčitosti, tajemství, kterou využil i Nezval, tomu napomáhala.

Literatura

JAKOBSON, Roman

1987 „Novejšaja russkaja poezija. Nabrosok I.“, in R. J.: *Raboty po poetike* (Moskva: Progress)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1966 [1936] „Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty“, in J. M.: *Studie z estetiky* (Praha: Odeon), str. 7–65

1966a [1938] „Sémantický rozbor básnického díla: Nezvalův Absolutní hrobař“, in J. M.: *Studie z estetiky* (Praha: Odeon), str. 380–99

PEŠAT, Zdeněk

1985 „Protikladnost a jednota poezie Karla Hlaváčka“, in Z. P.: *Dialogy s poezií* (Praha: Čs. spisovatel)

PROCHÁZKA, Arnošt

1896 „K poslední fázi české poezie“, *Almanach secese* (Praha: S. K. Neumann)

TEIGE, Karel

1971 [1924] „Poetismus“, *Host* 3, str. 197–204, knižně in *Avantgarda známá a neznámá I* (Praha: Svoboda)

O symbolismu v ruské a české poezii

VIKTORIE KAMENSKÁ

V krátkém referátu není možno podat podrobnou analýzu tohoto problému. Proto se pokusím označit jen jeho nejmarkantnější aspekty a především shodné a rozdílné rysy symbolistického básnictví v Rusku a v Čechách.

Rozhraní 19. a 20. století se vyznačuje krizovou situací v evropské kultuře, což se muselo nevyhnutelně odrazit v literatuře, jmenovitě v poezii. Andrej Bělyj v článku *Symbolismus a současnost* z r. 1910 konstatoval hluboce charakteristické jevy předchozích desetiletí – estetismus, vliv Schopenhauerův a Nietzscheho na evropskou společnost a obrat k vnitřnímu zření, k duchovnímu poznání na pozadí „materializace vnějších podmínek života“, „rostoucí mechaničnosti, stírající osobnost“ (Bělyj 1994: 156).

Význačným jevem v evropské literatuře se stal symbolismus. Když se určují literární prameny tohoto směru, setkáváme se, v několika variacích, se stejným jmenným výčtem: Baudelaire, Poe, Verlaine, Rimbaud, Maeterlinck, Verhaeren, ve filozofii Kant, Schopenhauer, Nietzsche. To však vůbec neznamená, že ruští a čeští symbolisté byli epigony nebo přímými pokračovateli symbolistů západoevropských. V mnohém se opírali o národní tradice. Podle Jana Máchala nepokládal Vjačeslav Ivanov vliv evropského symbolismu při zrodu symbolismu ruského vůbec za rozhodující, nýbrž hledal jeho kořeny v ruské půdě (Tutčev, Vladimir Solovjev). Zárodky symbolistického básnického myšlení našel již u Puškina, Baratynského, Lermontova (Máchal 1935: 137). Podobný vztah měli Březina, Sova a Hlaváček k Máchovi.

V Rusku a v Čechách byli teoretikové a kritikové, kteří zdůvodňovali teoretické základy symbolismu: v Rusku především Vladimir Solovjev, Vjačeslav Ivanov, Andrej Bělyj, v Čechách F. X. Šalda.

Je zcela přirozené, že vývoj ruského a českého symbolismu byl v něčem podobný, v něčem se lišil.

V Rusku se symbolismus zrodil v r. 1892, když Merežkovskij přednesl referát O příčinách poklesu a o nových směrech v soudobé ruské literatuře. Dalším mezníkem byl Minského článek *Starý spor* z r. 1894.¹ V následujícím roce se objevila první básnická sbírka Valerije Brjusova *Chefs d'oeuvre*, posléze do dě-

¹ Viz také Kšicová (1998: 11–12), Maximov (1986: 33–36), Minc (1989).

jin ruské poezie vstupují Merežkovskij, Gippiusová, Sologub, Balmont, méně významní A. Dobroljubov, Ellis, Baltrušajtis a později „mladší symbolisté“, kteří uveřejnili své první sbírky na počátku 20. století: V. Ivanov, A. Bělýj, A. Blok. Pak se objevilo velké množství jejich napodobitelů a epigonů. V české poezii je symbolismus jevem časově omezenějším a reprezentovaným menším počtem básníků. Je to především Otokar Březina, jehož čtyři symbolistické sbírky vyšly během několika let; je to Antonín Sova, jehož symbolistické období je reprezentováno jen dvěma sbírkami; je to Karel Hlaváček, který brzy zemřel a stačil vydat jen dvě symbolistické sbírky; a je to řada méně významných básníků z okruhu *Moderní revue* (Jiří Karásek ze Lvovic, Emanuel Lešehrad) a Katolické moderny (Xaver Dvořák). Někteří literární vědci sem řadí též S. K. Neumanna, avšak jeho poezie tohoto období by se dala charakterizovat spíše jako dekadentní. V r. 1894 vyšlo první číslo časopisu *Moderní revue*, budoucí bašty dekadence a symbolismu v Čechách. V r. 1895 byl uveřejněn manifest České moderny. I když označoval symbolismus, stejně jako dekadenci, jen za efemérní módní heslo, byl to důležitý mezník českého symbolismu, protože za hlavní účel umění označil vnitřní pravdu. Mezi signatáři najdeme Březinu a Sovu. Březina, Hlaváček a Karásek ze Lvovic byli zastoupeni rovněž v *Almanachu secese* (1896). Na rozdíl od ruských básníků, kteří svou tvůrčí cestu započali přímo v rámci symbolistického směru, Březina a Sova získali básnické renomé ještě před začátkem své symbolistické periody.

V tvorbě největšího českého básníka konce 19. století Otokara Březiny symbolismus vzniká bez zvláštních senzací. V r. 1892 dostává tvorba O. Březiny, který již vydal knihu *Tajemné dálky*, pod vlivem francouzské poezie a F. X. Šaldy jiný směr. Symbolistou se stává také A. Sova, jehož první tři sbírky rovněž nijak zvlášť nevybočovaly z tehdejšího všeobecného básnického úzu. „Případ Sovův není bez podoby s případem Březinovým [...] Oba překonávají svou prvotnou melancholii v vyšší stylovou formu; oba dorůstají z prvotné dojmovosti a náladovosti vizionářského patosu jedinečné síly výrazové (Šalda 1947: 123). Snad právě proto, že už byli oba známými básníky, nepotřebovali nijak okázale získávat čtenářskou pozornost, zatímco ruští symbolisté, aby získali popularitu, začínali literárními provokacemi (známá Brjusovova jednoveršová báseň O zakroj svoji blednyje nogi, apologie zlého a ošklivého, byla ve sborníku *Russkije symbolisty* z r. 1895 vytištěna na samostatné stránce; provokoval také už sám název jeho první sbírky).

Ruští i čeští symbolisté pociťovali odpor ke své době, byl jim společný tragický pocit. Nejméně je to cítit v Březinově poezii. O první symbolistické sbírce Sovově Šalda napsal: „Mravní hodnota *Vybouřených smutků* jest v jejich nesmlouvavém a nepodplatném pesimismu, jak vede k němu jen zraněný idealism, který nezná

a nepřipouští kompromisů a polovičatosti“ (Šalda 1947: 125). Bolestí a beznadějí z předtuchy bližící se smrti jsou přeplněny sbírky Karla Hlaváčka *Pozdě k ránu* (1896) a *Mstivá kantiléna* (tato sbírka vyšla v r. 1898 jen několik měsíců před jeho smrtí). Hlaváček, pocházející z nižších společenských vrstev, podle slov F. V. Krejčího: „Došel k dekadentnímu umění ne z přesycení, ale z hladu“ (Krejčí 1898: 867). V závěrečné básni jeho předsmrtné sbírky čteme tyto tragické verše:

Po polích sirné plameny nad mrtvolami svítí –
oh moje Manon ješitná – hle konec, konec žití.

(Hlaváček 1898: 100)

Také u Karáska ze Lvovic, básníka méně samostatného, tvořila základní motivy jeho lyriky z devadesátých let témata osamocení, zkázy, odporu k životu. Knihy jeho veršů a prózy mají pochmurné názvy: *Bezcestí* (1893), *Zazděná okna* (1894), *Sodoma* (1895), *Stojaté vody* (1895).

V letech rusko-japonské války, v předvečer první ruské revoluce a po ní, dosahují pesimistické tóny v poezii ruských symbolistů opravdové tragičnosti, její ráz a vyznění jsou apokalyptické. Vladimír Svatoň píše o tomto období v dějinách ruské literatury: „[...] není to ochablost a nedostatek zodpovědnosti, ale naléhavý pocit, že všechny racionální činnosti jsou špatně založeny. Z téhož pocitu vychází pak apokalyptické očekávání konce očekávání ‚konce‘ nynějších pořádků a ‚vzkříšení‘ nového člověka [...]“ (Svatoň 1998: 42). Právě díky tomu Rusko, které bylo všeobecně pokládáno za „zemi zaostalou“, patřilo „k ohniskům nejmodernější problematiky“.

Předtucha tragických událostí v blízké budoucnosti určuje myšlení ruské inteligence. Krizový stav ve společnosti a kultuře se odráží v tvorbě všech symbolistů. „[...] zazněla slova D. S. Merežkovského o apokalyptické mrtvolnosti evropského života, který slibuje zjevení Velkého Cháma,“ píše A. Bělyj v článku *Apokalypsis v ruské poezii* (Bělyj 1994a: 377).

My – plenennyje zveri
golosím, kak umejem
Glucho zaperty dveri
my otkryt ich ne smejem, –

(Sologub 1975: 313)

Tak zachycuje F. Sologub tragičnost osudu své generace. Vidina zkázy lidstva, bližící se katastrofy je příznačná pro ranou tvorbu V. Brjusova. Pesimistické ná-

lady, oslava smrti – to jsou hlavní témata Z. Gippiusové a prvních sbírek K. Bal-monta. Trochu později, v letech porevoluční reakce, se objevují apokalyptické motivy také v tvorbě „mladších symbolistů“ A. Bělého a zvláště A. Bloka. Bě-lého sbírku *Popel* (1909) otvírá pesimistická báseň Zoufalství, jejíž začátek zní:

Dovoľno: no ne ždi, ne nadejsja –
Rassejsja, moj bednyj narod!
V prostranstvo padi i razbejsja
Za godom mučiteľnyj god!

(Bělyj 1940: 96)

Ještě tragičtější je Blokův cyklus *Strašný svět*. „Lhostejný [...] ‚strašného světa‘ – to je úplné vítězství smrti nad životem a lidským štěstím,“ píše Z. G. Minco-vá. „Člověk ‚strašného světa‘ také ztrácí všechny duchovní hodnoty, jmenovitě svobodu“ (Minc 1999: 203, 257).

Za dábelského původce mystického zla současnosti Blok, stejně jako mnozí jiní ruští symbolisté, pokládá měšťáckou civilizaci, velkoměsto. To je vůdčí mo-tiv básnických cyklů *Město*, *Strašný svět*, *Odplata*. V známé Brjusovově básni Kůň bílý, která líčí obraz mystického města budoucnosti, se ozývá apokalyptická zvěst o blížící se všeobecné zkáze:

Ulica byla kak burja. Tolpy prochodili,
slovno ich presledoval neotvratimyj Rok.
Mčalis omnibusy, keby i avtomobili
Byl neisčerpajem jarostnyj ludskoj potok...

(Brjusov 1955: 213)

Toto město, na tehdejší Rusko fantastické, je symbolem zkázonosné techniky. Podobný ráz má také Blokova báseň Poslední den.

Apokalyptická tematika v ruské poezii na začátku 20. století měla reálné zdůvodnění v historických předtuchách ruské inteligence.

Ruští symbolisté byli většinou obyvateli velkoměst – Petrohradu a Moskvy. Tím se vysvětluje jejich většinou městská tematika. Tím je také vyvolána touha řady symbolistických básníků (Balmont, V. Ivanov) nechat město za zády a jít do polí a lesů. Do přízračné mystické dálky utíká z města mladý Blok ve *Ver-ších o krásné paní*.

Jiný poměr mezi městem a vesnicí je v tvorbě českých symbolistů. Zdaleka ne všichni z nich jsou obyvateli velkoměsta. Po celý život dlel na venkově Oto-

kar Březina. Dětství a jinošství strávil na venkově Sova. Obrazy přírody, jeho kosmické vize, jsou nezbytným prvkem březinovské symboliky. To je zvlášť patrné v takových básních, jako jsou *Příroda* a *Láska* z knihy *Větry od pólů* (1897) a *Zpěv staletími bloudící...*, *Pozdravujeme Jaro!* nebo *Stavitelé chrámu* ze sbírky *Stavitelé chrámu* (1899). U Sovy patří rustikální motivy spíše do pre- a post-symbolistických etap tvorby. Jsou zvlášť charakteristické pro jeho rané sbírky *Květy intimních nálad* (1891) a *Z mého kraje* (1892). Zatímco ruští symbolisté se jen zřídka obracejí k přírodě, jak to bylo příznačné pro ruskou klasickou poezii 19. století, Březina a Sova jdou v tomto směru po stopách českých klasiků, především K. H. Máchy.

Existuje ještě jeden rozdíl mezi ruskými a českými symbolisty. První ruští symbolisté se vyznačovali vypjatým individualismem, který např. proklamoval Brjusov v básni *Mladému básníkovi*: „nikomu ne sočustvuj, sam že sebja pol-jubi bezrazdelno“ (Brjusov 1955: 68). „Já“ je u ruských symbolistů – dokonce i u tzv. „mladších“ Bloka a Bělého – ve středu jejich světového názoru. V tvorbě symbolistů českých se od počátku odrážely problémy okolního světa, všelidské a sociální ideje, témata práce a porobeného proletáře. „Pro Březinu jest velmi charakteristické, že jeho sen, touha a pojetí vykupitelského lidství nebyly nikdy individualistické, nýbrž hned od počátku hromadné“ (Šalda 1947a: 141). Později také ruští symbolisté stále více opouštěli individualistické postoje a sblížovali se s potřebami lidu, se sociální problematikou. Touto sociální problematikou se ruský a český symbolismus liší od západoevropského, kde se podobná témata vyskytují jen výjimečně (Verhaeren).

Ruští a čeští symbolisté značně obohatili a obnovili poetiku a básnický jazyk. Měli nový vztah ke slovu, k jeho magii. Bělyj napsal o Brjusovovi: „[...] Překvapuje jeho jasná, jednoduchá, lakonická mluva“ (Bělyj 1994: 285). Šalda vidí v Březinově jazyku výraz básnickovy filozofie. V každém slově je skryto tajemství. Vnější, materiální svět splývá se světem vnitřním, duchovním v kosmické vidině. Tím se vysvětluje metaforičnost jeho poezie, množství neobvyklých nových slovních spojení (Šalda 1947a: 147).² Slovo tu má symbolický význam. Tak např. u Bloka je slovesná tkáň jeho první symbolistické sbírky propojena motivem setkání s Krásnou paní – Věčným Ženstvím.

Symbolisté zhudebnili verš. „Symbol probouzí hudbu duše“ (Bělyj 1994a: 207). To dosvědčuje např. Bělého báseň *Serenáda* ze sbírky *Zlato v azuru*, melodické Blokovy básně (Ravenna, Svirel zapěla na mostu a další), Brjusovův *As-sargadon* s kovovým zněním. Melodičností se vyznačuje poezie K. Hlaváčka.

² Jako překladatelka Březinovy poezie to mohu dosvědčit: překlad žádného českého básníka není tak těžký, protože u Březiny je každé slovo spojeno se symbolickým významem básně.

V básni Hrál kdosi na hoboj vytváří opakování „hrál kdosi na hoboj“, „hrál dlouze na hoboj“, „hrál smutně na hoboj“ smutnou a kouzelnou mollovou hudbu. Sklon k takovému opakování u Hlaváčka konstatoval J. Mukařovský (1941: 294–302). Ruští a čeští symbolisté všestranně využívali možnosti eufonie, obnovali rým, obohacovali básnický rytmus. Zvláště je třeba zdůraznit jejich zásluhu jako průkopníků volného verše. Arthur Rimbaud napsal volným veršem báseň *Marine* již v r. 1872. V Čechách volný verš ustavili Březina a Sova (Mukařovský 1941a: 282–85). Poměrně mnoho pokusů o volný verš najdeme také u „mladších“ ruských symbolistů, zvláště u Bloka (Volnyje myslj, *Ona prišla s moroza...* aj.). Dalším krokem byla rytmizovaná próza („symfonie“ A. Bělého).³

Ruský symbolismus a ruský stříbrný věk byly do značné míry spojeny s rozkvětem náboženské filozofie. Právě tato filozofie přitahovala i symbolisty české. 29. března 1912 napsal Šalda překladatelce z ruštiny a angličtiny Žofii Pohorecké k jejím překladům z Merežkovského knihy *Tolstoj a Dostojevskij* a překladu článku I. Annenského *Co jest poezie*: „[...] nejprve opožděný, ale proto neméně upřímný dík za Merežkovského; že jsem četl jej mistry s utajeným dechem, nemusím Vás jistě ujišťovat. Vůbec: dnešní Rusko – tak pomlouvané, a přece při všem chaosu jedinečné, prostě jedinečné. Kdybych si mohl dnes volit vlast, zvolil bych je a jen je.“⁴ Článkem Innokentije Annenského *Co jest poezie* nejsem již tak nadšen – snad proto, že všechno, co se tam vykládá, promyslel jsem již před lety a jest mně samozřejmé jako vzduch a voda“ (Šalda 1969: 252). Je velice příznačné, co Šalda píše o náboženských a filozofických názorech Březinových: „[...] nejbližší bývaly tyto jeho názory ruským konzervativním myslitelům teokratickým, ať Solovjevu, ať Berďajevu. Ale – pozor na to a rozum do hrsti! – těchto myslitelů neznal Březina mladý, když psal své básnické dílo veršem; a přece v něm in nuce jsou! Ty poznal až v pozdních letech, namnoze studiem z originálů, když se byl, myslím, že z podnětu lektora ruštiny na české pražské univerzitě Morkovina, naučil rusky. A nyní k stáru, když je poznal, hle, co se mu neobjevilo: že jeho dílo básnické je s nimi v lecčems podstatném spřízněno; že má týž myslitelský podklad, totéž myslitelské klenutí jako dílo teokratických myslitelů ruských, že má s nimi společný týž hodnotící a interpretující pohled na svět a společnost lidskou. To, co vyslovil v stáří v některých svých esejích prózou a co našel v stáří u těchto Rusů, neodporovalo nikterak tomu, co instinktivně našel a vyslovil veršem ve svém mládí“ (Šalda

³ Nechávám zde symbolistickou prózu stranou. Omezují se pouze na konstatování, že největší význam v českém symbolismu mají eseje, v ruském román.

⁴ Obdobný vztah měl k Rusku na rozhraní století i R. M. Rilke.

1987: 14–15). Avšak pro Březinovu poezii příznačný kosmismus nemá v ruském symbolismu obdobu. Vyskytuje se jen zřídka (u Balmonta, u Litevce Baltušaite). V tomto ohledu má Březina snad nejbližší k litevskému malíři a hudebnímu skladateli Čiurlionisovi.⁵

Čeští symbolisté měli všeobecnou představu o ruském symbolismu (Kamenšaja–Malevič 1993, Kšicová a kol. 1997: 92–95). Ruští symbolisté se o českém symbolismu dozvěděli ex post prostřednictvím K. Balmonta, který v emigraci dosvědčil příbuznost ruského a českého symbolismu. K jeho nejoblíbenějším českým básníkům patřili Březina a Sova.⁶

Ruský a český symbolismus jsou významnými jevy nejen v poezii obou zemí, ale i v měřítku světovém. Evropskou slávu získal Alexandr Blok, do německého prostředí pronikl Březina, který byl několik let nejnadanějším českým kandidátem na Nobelovu cenu, a myslím, že širší popularitě jeho poezie brání jen její obtížná převoditelnost.

Literatura

BALMONT, Konstantin

1927 „Obrazci češskoj poezii“, *Volja Rossiji*, č. 4, str. 29–44

1929 „Iz Otokara Bržeziny“, *Rossija i slavjanstvo* 2, č. 49

1929a „Iz Otokara Bržeziny“, *Rossija i slavjanstvo* 2, č. 54

BĚLYJ, Andrej

1940 *Stichotvorenija* (Leningrad: Sovetskij pisatel')

1994 *Kritika. Estetika. Teoria simvolizma* I (Moskva: Iskusstvo)

1994a *Kritika. Estetika. Teoria simvolizma* II (Moskva: Iskusstvo)

BRJUSOV, Valerij

1955 *Izbrannyje sočinenija v dvuch tomach* I (Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury)

BŘEZINA, Otokar

1929 „Vino silnych. Perevod K. Balmonta“, *Rossija i slavjanstvo* 1, č. 35

⁵ O příbuznosti Březinovy poezie s tvorbou mladších symbolistů viz Kšicová (1998: 206–12).

⁶ Viz Balmont 1927, 1929a; Březina 1929; Červinka 1930; Vinařová 1972; Kšicová 1978; Laptěva 1997.

ČERVINKA, Vincenc

1930 „Dva Balmontovy překlady básní O. Březinových“, *Listy filologické* 57, str. 299–302

HLAVÁČEK, Karel

1978 *Hrál kdosi na hboj* (Praha: Čs. spisovatel)

KAMENSKAJA, Viktorie – MALEVIČ, Oleg

1993 „Blok v Českoslovakiji“, in *Aleksandr Blok. Novyje materialy i issledovanija* 5, Literaturnoje nasledstvo 92 (Moskva: Nauka), str. 453–58

KREJČÍ, František Václav

1898 „Za Karlem Hlaváčkem“, *Rozhledy* 7, č. 19, str. 867

KŠICOVÁ, Danuše, a kol.

1997 *Východoslovanské literatury v českém prostředí do vzniku ČSR* (Brno: Masarykova univerzita)

KŠICOVÁ, Danuše

1978 „Balmontovy překlady Jaroslava Vrchlického“, *Slavia* 47, č. 4, str. 411–18

1998 *Secese. Slovo a tvar* (Brno: Masarykova univerzita)

LAPTĚVA, L. P.

1997 „Slavjanskije svjazi Adolfa Čornogo“, *Slavia* 66, str. 204

MÁCHAL, Jan

1935 *O symbolismu v literatuře polské a ruské* (Praha: Slovanský ústav–Orbis)

MAXIMOV, D. J.

1986 *Russkije poety načala věka* (Leningrad: Sovetskij pisatel)

MINC, Zara Grigorjevna

1989 „Staťja N. Minskogo Starinnyj spor i jejo mesto v stanovleniji russkogo symvolizma“, in *Blokovskij sbornik* (Tartu: Tartuskij univerzitet), str. 44–57

1999 „Lyrika Aleksandra Bloka“, in Z. G. M.: *Blok i russkij simvolizm* (Sankt Peterburg), str. 2–332

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1941 „Poezie Karla Hlaváčka“, in J. M.: *Kapitoly z české poetiky* 2 (Praha: Melantrich), str. 291–302

1941a „O rytmu v moderním českém básnictví a o českém volném verši“, in J. M.: *Kapitoly z české poetiky* 2 (Praha: Melantrich), str. 279–90

SOLOGUB, Fjodor

1975 *Stichotvorenija* (Leningrad: Sovetskij pisatel)

SVATONĚ, Vladimír

1998 „Masarykovo myšlení a Rusko“, *Svět literatury* 15, str. 35–45

ŠALDA, František Xaver

1947 „Antonín Sova, sensitiv a visionář“, in *Soubor díla F. X. Šaldy* 2 (Praha: Melantrich), str. 117–30

1947a „Vývoj a integrace v poezii Otokara Březiny“, in *Soubor díla F. X. Šaldy* 2 (Praha: Melantrich), str. 131–56

1969 in Bohumír Lifka: „F. X. Šalda a Žofie Pohorecká“, *Literární archiv* 3/4, str. 238–77

1987 „O smyslu literárních dějin českých“, in F. X. Š.: *Z období Zápisníku* 2 (Praha: Odeon), str. 9–29

VINAŘOVÁ, Milena

1972 „Dopisy Konstantina Balmona J. S. Macharovi z let 1933–34“, *Literární archiv* 7, str. 95–114